

811.163.41'354"18"
821.163.41.08 Петровић Његош П. П
811.163.41'282'34"18"
<https://doi.org/10.18485/sj.2018.23.1.18>

МИОДРАГ В. ЈОВАНОВИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет у Никшићу

Оригинални научни рад
Примљен: 04. 01. 2018.
Прихваћен: 29. 01. 2018.

НЕКЕ ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ЦРТЕ ПИСМЕНИЦЕ У ПОРЕЂЕЊУ СА ГОРСКИМ ВИЈЕНЦЕМ И ГОВОРИМА ВУКОВА И ЊЕГОШЕВА КРАЈА

Анализирају се одређене фонетско-фонолошке карактеристике Вукове Писменице и Његошева Горског вијенца – судбина неких сугласничких група (асимилације, дисимилације, упроштавања), појединих сугласника подложних промјенама, у првом реду. Колико језик Горског вијенца иде у правцу заснивања Вуковог модела књижевног језика, замишљеног у препорукама из Писменице, или је снага и моћ Његошове мисли остварена избором и ткањем у стихове првенствено дијалекатских завичајних ликова, што су поједини лингвисти, у анализама језика Горског вијенца, пренаглашавали. То су била само нека од питања у овом раду.

Кључне речи: Писменица, Горски вијенац, тршићи говор, његушки говор, сугласничке групе, сугласник *ф*, алтернације сугласника, књижевни језик

1. Овим радом пратимо одређене фонетско-фонолошке особине Вукова и Његошева језика, а намјеравамо да остваримо неколика циља: да представимо у којем се степену у језику Горског вијенца огледа дијалекатски карактер, што су поједини лингвисти пренаглашено овом пјеснику спочитавали¹, односно,

* jmisko@ac.me

¹ „То је само сирова уско цетињско-његушка дијалекатска грађа” [Младеновић 1989: 224]; „Јасно се види да је Његошев језик углавном народни језик и то онакав какав се говори у Црној Гори” [Вушовић 2013: 186]; чак је такво и мишљење Матије Бећковића који Његоша сматра

гледајући из друге перспективе, колико је Његошев избор језичких средстава у складу са Вуковим моделом књижевног језика, какав је овај реформатор дао у Писменици из 1814. године², у којој је, како је и сам нагласио, само дао „нека правила о скланњању имена и мјестоименића, и о спрезању глагола...” (Писменица србскога језика, Предсловље, IX), односно колико су она могла бити уграђена у метрику пјесниковог стиха. Такође, било је важно видјети да ли су Вукова језичка правила, озакоњена у Писменици, идентична са народним говорима било ког краја наше језичке области па и са стањем у његовом завичају или говорима његових предака – он је рођен у породици која је напустила стари завичај скоро осам деценија прије настанка његове прве граматике. На тај начин ће се потпуније сагледати колико су неке црте блиске или удаљене од данашње фонетике (и морфологије) књижевног језика и говора чији су изворни представници ова два писца, а недвосмислено је да су језичке особине на које се овдје осврћемо првенствено значајне за историјску дијалектологију. Вук је први утврдио системе народног језика, углавном гласовне и морфолошке, ако не и сасвим прецизне на самом почетку, тј. када је писао своје граматике – Писменицу и Граматику уз прво издање свог Рјечника, с корекцијама које је он сам у току свога живота и рада учинио [Стевановић 1963–1964: 74]. Логична је претпоставка да с обзиром на природу дјела Вука Караџића и Петра II Петровића Његоша – Писменица научно, а Горски вијенац пјесничко – да ни језик не може бити једнак у обојице. То смо и досад доказивали у нашим радовима, интересујући се за рефлексе јата, судбину сугласника *x*, вокалске групе, дистрибуцију покретних вокала, самогласничко *p*, придјевско-замјеничке ријечи и друге карактеристике Вуковог и Његошевог дјела. Овај рад, дакле, наставак је наших раније започетих истраживања.

2. СОНАНТ *J*

2.1. Сонант *j* у императиву. Реализација финалног и медијалног *j* за „наклоненње заповједателно” (императив) код Вука и Његоша се разликује. Императив глагола *V* врсте, како се сугерише у Писменици, формира се према узусима књижевног језика: „Наклоненње заповједателно. Друго лице се саставља од првог окончанња с измјеном *m* на *i*, н. п. *чувам, чуваи* ти, *играм играи*; ... второ лице множ. броја производи се од другога лица овога наклоненња, с додатком *те*, н. п. *чуваите ви*” (72). „Наклоненње заповједателно”: *подаите* (50); *биваи*

највећим пјесником српског језика од Светог Саве до данас: „На говору катунске нахије настао је спев каквих је најмање и на највећим светским језицима” [Бећковић 2013: 304].

² Упућивања на Писменицу односе се на издање: Писменица србскога језика, по говору простог народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни, 1814, У печатњи Г. Иоанна Шнирера, 1-107. Упућивања на Вијенац односе се на издање: Петар II Петровић Његош, Горски вијенац, Цетиње – Београд, Обод – Просвета, 1975.

ти (58); да *бивамо* ми, *бивајте* ви (58); „Наклоненје заповједателно: Време садашње, и будуште”: да *карамо* ми, *карај* ти, *карајте* ви (65); „Наклоненје заповједателно. Време садашње, и будуште”: *карајсе* ти, *карајтесе* ви (98) – уз стабилну употребу сонанта *j* и у медијалној и у финалној позицији (сонант *j* означава се у Писменици знаком *ĵ*). Александар Младеновић у раду *Језичке особине Вукова краја из 1861. године* (320) наводи облике са испуштањем изговора овога гласа и у финалној: *исприча(ј)*; и у медијалној позицији: *дотера(ј)те*. Иначе је, по мишљењу овога истраживача, изговор овога гласа посебно нестабилан у позицијама сантхија: *покра(ј) њега*, *својо(ј) кући*, он *јо(ј) рекну*, он *јо(ј) даде* [Младеновић 1963–1964: 320]. У народним говорима Његошевог краја облици императива 2. л. једнине (финална позиција) и 2. л. множине (медијална позиција) најчешће су са пропуштањем изговора овога гласа (иако се употребљавају и књижевни ликови). Обје варијанте уткане су у метрику стиха Горског вијенца, с тим што су књижевне форме у финалној позицији обичније: *Отавара'јој* књиге на пророке (836); за горске се госте не *приправ'ља'* (1159); те *прочита'* да знамо што пише (2061); *исприча'* ни штогод аманати (2242); // *Слушај*, Вуче, и остала браћо (520); пошто мркни и пошто *вечерај* (1533); *Кад погледај* онога кокота (1589); и *притискај* земље и градове (1455); а у медијалној позицији су обавезне: „*Погледајте* онога кокота” (1588); ал' *чувајте* да вас јад не нађе (1595); Сад ми *дајте* једну чашу вина (2443); *Причајте* ми што је тамо било (2583).

Пропуштање писања сонанта *j* – и у финалној: *да(ј)*, *исприча(ј)*, и у медијалној претконсонантској позицији (*да(ј)те*) код Његоша биљежи и Данило Вушовић, с тим што се његово губљење констатује и у другим пјесниковим дјелима у међувокалској позицији: *издаице*, *Баице*, *твоега*, *чум* и др. [Вушовић 2013: 186], што се у стиховима Горског вијенца није могло потврдити.

Код глагола IV врсте у говорима Тршића и околине у 2. л. једнине императива *пиј се* [Николић Б. 1968: 421]. Ипак, на другом мјесту у својој монографији (стр. 406) овај истраживач упућује и на његову другачију судбину код овог глагола у финалној позицији: *пиј = ниј*. У Горском вијенцу, у једином примјеру који смо пронашли, финално *j* је реализовано: *Пиј* шербета из чаше свечеве (767); исто тако и у императивној рјечци *немој/немојте*, која у његушком говору најчешће гласи *немо/немоте*: *Немој* који грозда окинути! (1596); а једнако, *немој* се варати (548); Не, Рогане, *немој* га будити (1255); Дану, Вуче, *немој* прекидати (1753); Ништа ми се *немојте* чудити (521). У рјечци *немој* *и* се налази и у језику Писменице: ова је рјеч дела верло обична код нашега народа, и свакад значи на против *немој* (61). Са сонантом *ĵ* на крају су „у другом лицу јед. броја, глаголи, који се окончавају на *ĵ* и *м*, они састављају ово наклоненје с изостављењем *им*, н. п. *бројм*, *број*; *кројм*, *крој*, и пр.”; а у том лику (*брџ*) регистрован је и у тршићком говору” [Николић Б. 1968: 421].

2.2. Финално *j* у показној замјеници за друго лице *maj* у Горском вијенцу и Писменици има различиту судбину, док је Његош употребљава само у дијалекатском лику: Гроб се његов пропа на *ta* свијет (2425); Нек улезе и *ta* луди к нама (2735); код Вука је постојано – говорећи о „Мјестоименију (указателна)” он прописује искључиво лик са *ī: mai* (44); „мужески оваї, *mai*, онаї; женски ова, та, она” (41). Међутим, Александар Младеновић у говори-ма Вукова краја помиње дублет – са изговореним и неизговореним гласом *j*: *ma(j)/maj* [Младеновић 1963–1964: 297].

2.3. Финална секвенца *-ији* (компаратив, придјиви, замјенице). Ова секвенца, најчешће потврђена у компаративу/суперлативу³, код ова два ствараоца иде различитим путевима – Његошев језик привржен је дијалекатској бази гдје придјиви који граде компаратив наставком *-иј*, у мушком роду, последије губљења сонанта *j*, имају, готово без изузетка сажету форму: а *воли* бих да надјача мањи (1205); ал' је *згодни* али је *ваљаст* (1983); ал' је *мудри* али је *љубавни*! (1984); а у Писменици постоје само књижевне: Оваї човек *ученији* него онаї (34); *окорелији* (34); *наїпростии* Сербљин разуме све (6); храбри, *храбрији* (34). Процес *-ији > -и* потврђен је у Горском вијенцу и код именица: Благо *Андри* ће је погинуо (1305).

2.4. Финална вокалска група *-ио*. Готово редовно биљежење сонанта *j* у радовима дијалектолога – јер је изговор овога гласа између вокала *и* и *о* позиционо условљен – није преточено у писану ријеч ни Писменице ни Горског вијенца: у оба извора неизмијењена финална група *-ио* једина је варијанта. Горски вијенац: који га је млеком *одранио* (637); да је бјеше Србин *уграбио* (488); дим те црни бјеше *приклопио* (1743); те срамотно црн му образ *био!* (2005). Писменица: ти би *био* (55); ја би *творио* (89); у којему сам се ја *потруд*ио (IX). Но, за разлику од Његоша, Вук није досљедан у неким другим радовима, гдје сугерише да се пише: „*донијо, цијо, бијо* (...) зато што се последије каже *донијела, донијело, цијела, цијело...*” [Пецо 1963–1964: 213].

2.5. Финална вокалска група *-ају*. Нема у Његошевом језику (ни Горског вијенца ни других његових дјела) дијалекатског лика 3. л. множине презента глагола *-а/-а* основа *-а(ј)у*, који је у старијим црногорским говорима, па и говорима пјесниковог ужег завичаја (цетињско-подловћенског типа), код глагола V врсте, доста обичан (*мотау, копау, играу*). Редовност фонетског лика *-ају* може се потврдити великим бројем примјера: ће на коноп скачу и *играју* (1577); сада пушке највише *пуцају* (2568); па на рају страву *ударају* (2744). Јасно је што је ова секвенца и у Писменици стабилна: и другим глаголима

³ Финалном секвенцом *-ији* у Вуковом, Његошевом језику и народним говорима детаљније смо се бавили у радовима: *Финалне вокалске групе и покретни вокали у Вуковој Писменици и Његошевом Горском вијенцу* [Јовановић 2014: 12–13]; и *Придјевско-замјеничке ријечи у Горском вијенцу* [Јовановић 2013: 61].

пришивају (60); нити ће рећи да нам *требају* (5); која *немају* једин. броја (25); *склањају се* у обадва броја (40); Они, е, а *бивају* (56); ако они, е, а *узбивају* (59); Нека они, е, а, *чувају* (72) – јер је такве природе и у говору Тршића: *играју се, имају, дају* [Николић Б. 1968: 420]. С обзиром на то да су у језику Горског вијенца процеси $x > \emptyset$, у завршном интервокалном положају, тј. у 3. лицу множине имперфекта, остали непознати: те *немаху* крви у образу (1428); Они *ићаху* све онако појат (1904); кажи оно што они *збораху* (1511); Од тога ти *бјеху* погинули (1515); избјегнута је могућност формалног изједначења 3. л. множине презента и имперфекта (*играу, варау, ударау*), иначе јако израженој појави у старијим црногорским говорима [Стевановић 1935: 29-30]. Нема те једнакости ни код Вука: иако сугласника *x* нема у језику Писменице, сонант *j* (*i*) је, како смо видјели, стабилан – овакво стање потврдиће и само један примјер, у којем налазимо употријебљен и презент и имперфекат: Људи *спавалију*; дрва *гора(x)у* (46).

3. СУГЛАСНИК *ф*

3.1. Два извора, Горски вијенац и Писменица, ни судбином сугласника *ф* нијесу потпуно сагласни. Иако Вук међу 24 писмена „која у нас има и која се не могу изговорити без помоћи устана, језика, зуба и остали орудија говоренља” убраја и сугласник *ф* (стр. 9–10), ипак оставља одређену резерву: „Писме *ф*, само је за тудје ричи, а Србске ни једне ричи нејма гди би оно требало; и зато га прости Србљи у говору, свуд готово, промијењују на *в*” (стр. 10). Кад је овако писао овај реформатор је свакако имао увид и у ситуацију у свом тршићком говору: „И данас, сугласник *ф* Тршићани радо замењују сугласником *в*: *в̀амилија, в̀арба, в̀арбом, в̀ес, вишеклија, тревимо*. Може се, међутим, чути и *ф*: *ф̀ес, ф̀амилија* [Николић Б. 1968: 159]. И у говору Вукових предака умјесто *ф* најчешће се употребљава *в* [Вуковић 1938–1939: 27]. У Горском вијенцу је, баш као и у његушком говору, стабилна употреба овога гласа – нема мијешања са *в* ни у области старије лексике ни у новијим позајмљеницама: само *факир* остави *фукару* (1819); *Францускога* да не би бријега (7); Више жалим пуста *џефердара* (2797)⁴; ни прекова бистра *џефердара* (2815); какав *фишек* на поклон везиру (1179); *фриштијаху* хиљаде момака (1746); Не сердаре; али што *зафајду?* (2007); *ђе Софија* за коњушку служи (2279). Но, и у погледу употребе сугласника *ф* језик Горског вијенца, у односу на пишевички његушки говор, показује одређене посебности: лексема *лав* увијек је у овом спјеву са реализованим финалним *ф* (како губљење звучности сугласника на

⁴ У језику Петра Првог Петровића Његоша, па и савременика творца Горског вијенца, знаменитог писца из Паштровића, Стефана Митрова Љубише, код ове лексеме имамо дублет *џефердар/џевердар* [Остојић, 1976: 103].

крају ријечи није особина његушког говора, тако ни редовни прелаз $v > \phi$ у овој лексеми није очекиван): бораше се као *лаф* с Турцима (568); но што стрепи *лаф* од гуске, кажи? (805); штавише, прелаз $v > \phi$ се, по узору на финалну, усталио и у медијалној позицији: Из грмена великога *лафу* изаћ трудно није (Посвета, 9); постадоше *лафи* ратарима (259); малом мраву ка гордоме *лафу* (756); Лажу људи што за *лафа* кажу (1097)⁵.

3.2. У говорима Вуковог и Његошевог краја сугласник ϕ може бити и у резултату упрошћавања сугласничке групе *хв*- (и у иницијалној и у медијалној позицији). Али ни ту, посебно код Вука, ситуација није једнодимензионална и сасвим проста. Наиме, Вуков језик у његовим раним радовима подудара се са тршићким говором у којем постоји дублет *ва́ла/фа́ла*, али је само *хв > в* код *хват*- основа: *у́ват(и)ла*, *у́ват(и)ли* [Николић Б. 1958: 270]. Ипак, петнаестак година касније овај дијалектолог унеколико коригује изречено мишљење и каже како код Вука из овог периода (1817. година) има лик *вали* [Николић Б. 1963–1964: 159]. У говорима завичаја Вукових предака и сродним говорима који су ушли у основицу српског књижевног језика група *хв*-, без разлике и код *хват*- и код *хвал*- основа, дала је, пропуштањем изговора сугласника *х*, редовно *в*: *ва́лѝн* те бѡже, *ва́лити*, *прѝватѝм* [Вуковић, 1938–1939: 34; Станић, 1974: 95]. С друге стране, Његош се у Горском вијенцу дистанцира од стања у његушком говору, гдје је ова сугласничка група прешла у ϕ , јер је у овом његовом дјелу стабилна – и код *хват*-: а не бисте ниједну *хватали* (195); Докле свако за по грозд *ухвати* (1597); домамили па их *похватали* (1449); и кулу му бјеше *дохватио!* (2772); и код *хвал*- основа: Што се *хвалиши* градом и господством (385); Ефендија, овако ти *хвала!* (934); *Хвала* богу има ли вјештицах? (2173). Усамљен је један примјер (*хвал*- основе) у којем је почетно *хв*-, као и у завичајном говору писца, прешло у ϕ : *Фала* богу, јест велико чудо! (1674).

4. АЛТЕРНАЦИЈЕ СУГЛАСНИКА

4.1. Алтернација *з/ж*. Дистрибуција сугласника *з* и *ж*, обично у различитим формама глагола (-)*казивати*, код Његоша и Вука различито је спроведена. У Горском вијенцу, у складу са приликама у народном говору, успостављен је однос непалатални сугласник у књижевном језику (-)*казиват*/палатални сугласник у спјеву (-)*каживат*: траг да му се по прсту *кажује* (1053); *кажуј*, бабо, рашта си лагала (2184); да пас пасу довијек *кажује* (355); и *кажује* бог је посјекао (2131). И у језику Писменице (али различито од Горског вијенца) стање је идентично са Вуковим народним говором, и слаже се са књижевном нормом – углавном су то примјери 3. л. јд. и мн. презента глагола *показивати*:

⁵ Сонант *в*, губећи звучност, понекад прелази у ϕ у овој лексеми у црмничком говору [Милетић, 1940: 360]; а потврђена је у лику *лаф* и у језику С. М. Љубише [Тепавчевић, 2010: 110].

Име суштествително зове се оно, које *показује* какво лице (16); с којим се *показује* чије је што (19); Време будуште, које *показује* [са изостављеним *ї* у овој позицији, што се такође може потврдити у говору Тршића] да дјеланье или страдање јошт није настало (50); који различне страсти *показује* (103); имена бројтелна *показују* четири рода (36); Мјестоименија *показују* четири рода (41); која *показују* време (102); рјеђе и у неким глаголима са другим префиксима: у извјестном времену *сказује* (48); којему се што о ствари каквој одређено и јавно *сказује* (50); у којему се *сказује* нешто о ствари (50); Указателна мјестоименија зову се она, која што *указују* или одређују (44). Исто стање у говору Тршића потврђују и дијалектологи: „Глаголи типа *казивати* међају се као у књ. језику: 1. л. мн. през. *казујемо*; глаг. прид. радни м. р. јд. *казиво*” [Николић Б. 1968: 429].

4.2. Рефлекси палатализације и сибиларизације. Веома је мало, и код једног и код другог, одступања од правилног вршења ова два гласовна процеса. Вук у Писменици (24) прописује правило сибиларизације које и сам поштује: „Имена, која се окончавају на *га, ха*, у дат. јед. промјенују *г* на *з*, *к* на *ц*, а *х* на *с*, н. п. *књига, јабука, снаха*; дателни *књизи, јабуци, снаси* (24); (...) од *рука, јабука, нога* и пр. Сербљин никад неће казати у дат. јед. *руки, јабуки, ноги*; него: носи у *руци*; виси на *јабуци*; има рану на *нози* и пр.” (24); „Ви сте и к овој *струци* общтеполезнога добра” (VII). Међутим, код њега се касније, посебно у препискама, може наћи и по који примјер са неизмијењеним задњонепчаним сугласником *к*: *препуки* (Преписка I, 177), *библиотеки* (Преписка II, 231) [Пецо, 1963–1964: 214]. Ријетка одступања од књижевне норме у језику Горског вијенца иду у правцу проширења резултата сибиларизације – у атрибутској ријечи *једнаки*, у једном је стиху: Седам брата, сви седам *једнаци* (2013), те придјевској замјеници *свиколици*, у једном невезаном слогу, иза стиха 2217: Разиђоше се дома *свиколици*, што је иначе заједничка особина свим говорима староцрногорским (нарочито је живе употребе на Приморју). Од лексеме *снаха* пјесник употребљава датив једине *снахи*: па се *снахи* не дао острићи (1298), а остаје као неискоришћена могућност књижевни дублет *снаси*, те дијалекатски ликови ширег ареала: *снаји* или *снаи*. Обавезност изговора сугласника *ц* (и *ч* у презенту) Вук у Писменици (84) уочава и у императиву глагола „кој се окончавају на *чем*, промјенују *ч* на *ц*, н. п. *печем пеци, вучем вуци, тучем туци, сјечем сјеци*; но ови се глаголи изузимају само у другом лицу јед. и мн. броја, а остала лица састављају, као и остали глаголи”; у презенту и имперфекту: *печем-пецијах, тучем-туцијах, сјечем-сјецијах, вучем-вучијах* (82). Обавезне промјене задњонепчаних сугласника, и сибиланта *з*, у предњонепчане или зубне сугласнике (у вок. јд. и множ. падежима) Вук у Писменици још на једном мјесту прописује: „Имена, која се окончавају на *г, з, к, х*, у зват. једин. промјенују *г* и *з* на *ж*, *к* на *ч*, а *х* на *ш*; а у множ. именит. и у дат. *г* на *з*, *к* на *ц*, а *х* на *с*, н. п. *рог, кнез, путник, Влах*, у зват. јед. *роже, кнеже; путниче, Влаше*;

а у множ. имен. *рози* или *рогови*, *путници*, *Власи*, у дат. и у твор. *розима* или *роговима*; *путницима*, *Власима*” (21–22); двоји *рози* (39).

4.3. Коријен *остр-/оштр-*. За разлику од говора Његошевог ужег завичаја, па и много шире арее, код лексеме *оштар* језик Горског вијенца (и у другим његовим дјелима) сачувао је из старине неизмијењени коријен *остр-*, како у придјевима: већ умију под грлом *острити* (119); Твоје куле и *остре* мунаре (926); ко ће турске главе сјећи/*остра* сабљо? (1931); *остро* осје одбрањује класје (2304); тако и у другим ријечима изведеним од овог коријена: до што *остре* зубе за сусједе (1161); зубовах је туште *изострила* (2306); друга сину од Скадра к *Острогу* (174). У дијалекту Његошеве средине, а то су катунски говори, потврђени су двојаки ликови – са *остр-* и *оштр-* у коријену: *оштрити*, *оштримице*/*оштар*, *острити*, *остримице* – са претежнијим ликовима књижевног језика. Неизмијењени сугласник *с* у коријену *остр-*, односно удаљавање пјесниковог језика од стања у дијалекту (у Његошевом Речнику⁶ и нема придјева *оштар* и од њега изведених ријечи у лику са *ш*) Стевановић објашњава таквим ликом у руском језику, односно црквеноруском, који зна једино за коријен *остр-*) – „у питању је утицај језика најомиљеније Његошеве лектире, него зато што је био понесен архаичношћу тога лика као народног”⁷.

Коријен *остр-* потврђен је и код Вука у Писменици (106): Херцеговци све риечи изговарају берже и *острије*; док за тршићки говор његов испитивач констатује само књижевну реализацију сугласничке групе *-стр-* у придјеву *оштар* [Николић Б. 1968: 409].

4.4. Алтернације *ст/шт/шћ*. Код глагола од основа (-)пусти у дистрибуцији *ст/шт* Његош бира народне фонетске ликове (са *шт*): и *пуштит* га задовијек неће (962); Мрцино нам круну не *упуштити* (1824); Не *пушт*, Бајо, жива ђавољега (1852); *спуштити* куље, а обриши брке (1683); не *пуштише* жива ниједнога (598); *Пуштите* их, аманат ви божи (193); не *пушта* се да је зло поб’једи (2313); и *пуштит* га задовијек неће (962). У тршићком говору итеративни глагол *пуштати* показује већу шароликост – напоредо са *пуштати* употребљавају се и варијанте *пушћати* и *пустати*, презент: *допушћа*, *пушћа*, *пустају* [Николић Б. 1968: 407; Младеновић 1963–1964: 318]. Имперфекат је

⁶ Речник језика Петра II Петровића Његоша израдили су: Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Издавач САНУ и др., Београд 1983.

⁷ Ако неко и не прихвата да је коријен *остр-* русизам (већ досљедно чување старог стања у Његошевом језику), ипак не може сматрати ријечи *острота* и *острост* домаћим, а које су употријебљене и у Горском вијенцу: пред *остротом* витога челика? (884); и у Лучи микрокозма: сваку *острост* зуба у тартару (309), него несумњиво као руске, односно црквеноруске. „Њих нема у другим нашим речницима сх. језика осим Речника Матице српске, у коме су донете заједно пошто имају исто значење, потврђено управо са ова два примера из Његоша. А то је доказ да се ни после њега нису одомаћиле иако нису у супротности с принципом творбе у нашем језику” [Стевановић 1990: 239].

у Горском вијенцу у складу са књижевном нормом (са секвенцом *шт*), али особене творбе: *Спуштавах* се ја на ваше уже (1169); Не био их *пуштават* од себе (2530). Између форми *шт* и *шћ* у трпном глаголском придјеву од глагола (-)крстити у Горском вијенцу се налази само *шћ*: светим пићем богом *закрићеним* (586); Шишано је исто ка *крићено* (1042); *прекрићени* на огњу бадњаци (2461); Што ће ђаво у *крићену* земљу? (306); редовно је и у Тршићу *крићен*, *раскрићено* – чак и код неких итератива VI Белићеве врсте установљено је, поновљеним јотовањем, аналошко *шћ*: *крићава*, *намеићати* [Николић Б. 1968: 407]. И у Горском вијенцу и у Писменици употребљен је презент (у Горском вијенцу и аорист) глагола *искати*: *Иште* свијет неко дјеистије (2298); чаша жучи *иште* чашу меда (565); душа ми их ваистину *иште* (2448); обећа ми и што му не *исках*! (1655); док тршићки говор и код овог глагола нуди различите ликове: през. глагола *искати* гласи *ѝска* = *ѝштѝ* = *ѝшћѝ*, *ѝштѝ* [Николић Б. 1968: 407].

5. УПРОШТАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИ ГРУПА

5.1. Сугласничке групе *жј*, *чј*. Из даље прошлости су језичке појаве везане за колебљивост у дистрибуцији сугласничких група *жј*, *чј*. Староцрногорски говори, којима припада и Његошев, наслиједили су старо стање, када се сонант *ј* у додиру са овим предњонепчаним сугласницима (некада палаталним) губило (*божи*, *овчи*). У Горском вијенцу је појава губљења сонанта *ј* посвједочена у само два стиха: Пуштите их, аманат ви *божи* (193); ко ли *божа* прозрети чудеса? (2221), а разлоге нам М. Стевановић, с правом, овако предочава: „Овде се ништа друго не може претпоставити већ да је песник изговор средине осећао као свој, али је познавао и изговор и писање ове речи и код Вука и других књижевника свога времена, па то на два начина у исти мах написао, а да ту и не осети никакве разлике” [Стевановић 1990: 218]. Изузев ова два примјера, редован је фонетизам *ји*, *ја*, *је*...: Бич сам *божји* ја сплетен за тебе (390); Бог са нама и анђели *божји* (663); Ема нећу, *божја* ви је вјера (941); ма залуду, на ти *божју* вјеру! (684); предјел шири видиш *божје* силе (908). За књижевни дублет овог придјева, за двосложни рефлекс *-ији* (*божији*), у Горском вијенцу, ни другим Његошевим дјелима, немамо потврде⁸.

⁸ Пишући о Његошу, у раду *Житије Светог митрополита Петра Другог – цетињског пустињака и ловћенског тајновидца*, митрополит Амфилохије (Радовић) напореда употребљава *Божји* и *Божји* – при чему, ликови са двосложним рефлексом имају изразиту превагу: у страху *Божјијем* (289); као воље *Божјије* (291); За њега Бог и *Божјија* сила (292); свеукупне *Божјије* творевине (293); на славу *Божјију* (295); на тврдој *Божјијој* вјери, на страху *Божјијем* (296); свеукупна Творевина *Божјија* (297); није ли и то неко *Божјије* знамење? (299); као кад служи службу *Божјију* (300); и то је знамење *Божјије* (301); овог изабраника *Божјијег* (301); *Божјији* одабраниче

Са секвенцом *жј* увијек је у Горском вијенцу придјев *вражји*, *ја...*: *вражје* племе позоба народе (20); Не бојим се од *вражјега* кота (528); *Вражја* сила одсвуд оклопила (646); А каква је то *вражја* женидба (1766). Међутим, у неким другим пјесниковим дјелима појављује се и лик *вражи*, а такви су примјери дати у Речнику Његошева језика [Стевановић 1990: 218]. Именице са сугласничком групом *жј* у свом саставу: *оружје* (за ову лексему постоји највећи број примјера), *обиљежје*... имају стабилан неупроштени лик – и у Горском вијенцу и у другим Његошевим дјелима, и у говорима његовог завичаја: Почину ни рђа на *оружје* (282); кржаве му руке и *оружје* (590); Ко гођ паше свијетло *оружје* (669); и *оружјем*, мојијем уздањем (865); на свакога токе и *оружје* (1350); све *оружје* своје у комате (1368); од *оружја* ништа не узимај (1802); око главах и *оружја* (1934); Све природа снабд'јева *оружјем* (2301); мило ми је за моје *оружје* (2382); *обиљежја* од турскога уха (2723)⁹.

Додир сонанта *ј* са некада палаталним *ч* потврђен је у једном стиху: Ћуд *лисичја* не треба курјаку (856); док се у примјеру: лови свјетлост *лисичијех* очих (773) налази двосложни рефлекс *-ије*. Дакле, о стабилности *ј* иза „меког *ч*” у придјевима и именицама (*овчи*, *подручје*, *наручје*...) на основу стихова Горског вијенца не може се ништа поуздано рећи, међутим, упроштени дијалекатски лик (*чј* > *ч*), какав се биљежи у говорима његова завичаја, не потврђују ни друга његова дјела: кад откиде лаву *мачју* главу – из Шћепана Малог; да ми *вучју* трагу ископамо – из Огледала српског, примјери који се налазе у Речнику Његошева језика [Стевановић 1990: 218]. Чак ни за примјер *овчи* није нађена потврда, тако да је неочекиван примјер који је употријебљен у наслову једне ране Његошеве пјесме *Вук пријатељ овчи* [Стевановић 1990: 218]. За ликове без *ј* у именицама *оруже*, *оструже*, *наруче* Стевановић сматра да се тако данас не могу чути ни у говорима најужег пјесниковог завичаја.

Иако у Његошевом језику, у вези са континуантима старих секвенци *жъји*, *жъја...*; *чъји*, *чъја...*, постоји одређена нестабилност, која се огледа у спорадичној употреби дијалекатског лика, може се рећи да су у правом духу Његошева језика форме са једносложним рефлексом (и код придјева и код других ријечи са сугласничком групом *жс*, *ч + ј*); баш као и код Вука – јер фонетизам *ји* је у Писменици једина могућност: *Божји* (30, 32); *човечји* (30); као н. п. по нахији (*окружју*) (105).

5.2. Група *вљ*. Завичајни говори двојице стваралаца, чије се језичке особености упоређују, показују више нестабилности од језика њихових дјела. У

(302). Рефлексе *ји* употријебљен је свега три пута: *Божеја* победа (294); закон правде *Божеје* (296); да слуша *Божју* Летурђију (296).

⁹За разлику од Његоша у језику његовог савременика Стефана Митрова Љубише, у овим и сличним лексемама, са рефлексом секвенци *жъји*, *жъја...*; *чъји*, *чъја...*, имамо неуједначени фонетизам: *приморје* *приморије*, *оружје*/*оружије* *оруже*, *божји*/*божији*/*божија*/*божа*, *вражји*/*вражи*; и именице: *обиљеже*, *наруче*, *обличе* итд. [Ловановић 2011: 149–150].

говорима катунске нахије и другим сродним, али и многим несродним, као дублети су у употреби форме са упроштеном и неупроштеном групом, при чему су ликови са извршеним процесом *вљ > љ* често обичнија варијанта (посебно у говорима црногорског приморја). На нестабилност форми указује се и у тршићком говору: *прдсла̄ѣ/на̄бав̄ѣ* [Николић Б. 1968: 409]; док други истраживач овог говора биљежи само неупроштену: *постављена* [Младеновић 1963–1964: 319]. И у Писменици се, међу примјерима са стабилном употребом секвенце *вљ*: у давно прошавшем I^{вом} *постављенога* (52); *састављено* (52); *састављасе* по обштем у правилу (94); по примјерима *постављеним* (97); налази и један дијалекатски: да ову моју Писменицу *попра[в]љам* (X). У Горском вијенцу је увијек књижевни лик: *приправља* сам што мрцу требају (1372); да се *стављаш* што си урадио (391); *Приправља* се, док одједном пукне (1891); но *понавља* оно што ће чује (2572).

5.3. Сугласничка група *дн*. Тешкоћа у изговору сугласничке групе *дн* (и *дњ*) у народним говорима Његошевог краја често се отклања испаданем денталне оклузиве. На примјер, у сродним, нешто јужније од Његуша, црногорским приморским говорима процеси *дн > н – је(д)ни, заје(д)но* – досљедније су спроведени од свих других сугласничких група, што се не може рећи за тршићки говор, гдје је група *дн* стабилна: *једна, једној, једном* [Николић Б. 1968: 410]. Правилном дистрибуцијом ове сугласничке групе (и групе *дњ*) Вуков и Његошев језик иду истим путем, у складу са нормом књижевног језика: у Писменици – *дн: једни* веле (38); неизговарају се свуд *једнаким* гласом (11); ричи које су по писанју *једнаке* (13); *једно* на и (30); два согласна писмене *заједно* (30); може *подниети* и *једно* и друго (32); и у дат. *једни* (32); мјерење квалитета *једнога* лица (34); *једна, једно* (37); *једни* веле (38); и учесћивателном *природно* (51); само совершителним глаголима *природно* (51); Ни код *једнога* глагола (56); не говори свуд *једнако* (105); *једни* зову дјевојку цуром (106). *Дн* је установљено и у прилогу *нужно: нужно* је знати (71); зато се види *нужно* (97). Група *дњ*: мужскога и *средњега* рода (32); у мужескоме, и у *средњем* роду (34); кад се измјени *последње* и (36); кад се промјени на е, онда *средњи* (36); ни у *средњему* двога (38); употребљавају се само у *средњему* роду (39); *Средњи* (48); *Средњи* глагол јест онај (48). Горски вијенац: *Грдни* дане да те бог убије (84); на Косово у *једну* гробницу (136); девет пута *једнако* се чује (142); све је облак притиска *једнако* (165); а нас *једне* само сунце грије (168); *Једна* сину од Кома к Ловћену (173); Помоз, боже, *јаднијем* Србима (179); великаши, *грдне* кукавице (213); док *одједном* они загустише (363); усред *подне* тамо и овамо (1420); *јадну* нашу браћу соколове (1450); а зинули ка курјаци *гладни* (1556). *Дњ*: па *бадњаке* српске налагајте (859); Каква јаја, посте и *бадњаке* (872); И још ћу ви *једну* *спрдњу* причат (1574); Бјеше човјек те од *средње* руке (1626); прекршћени на огњу *бадњаци* (2461); вуци су ти љуто *погладњели* (1795).

5.4. Дентали *д* и *т* у претконсонантској позицији:

а) Сугласничке групе *дск* и *тск*. У већини народних говора у резултату стапања дентала *д* и *т* са *с* у сугласничким групама *дск* и *тск* констатује се фонетски феномен изговора африкате *џ* – у тршићком говору африката *џ* је у овим позицијама у процесу формирања (*Рвџтска*) [Николић Б. 1968: 410]. У стиховима Горског вијенца нема мјеста дијалекатском лику. *Дск*: Куго људска, да те бог убије! (49); но си отров *адске* твоје душе (52); презирући људско ништавило (247); те му трагу оста за *господство* (373); Што се хвалиш градом и *господством* (385); Но отршај оволико људства! (510); бањо слатка људскога живота (913); па је носе проз *градске* улице (1419); људском си се крвљу опјанило (1738); Време земно и судбина људска (2290). *Тск*: ја за главе *братско* мито дати (731); Зло и добро *братски* дијелимо (970); Ми живимо као досад *братски* (1022); не могу се *братски* погледати (1027); а он ме је *братски* дочекао (1443); Не дангуби, *сватски* првијенче (1880); Ко ме браћу ти остави/*братска* хвало (1920); главе *братске* познат нећеш (1954); Ка је носиш бог-ти-*братска*, Станко? (823).

б) Испред суфикаса *-ство*. Губљење дентала *д* и *т* испред суфикса *-ство*, у народним говорима широких размјера, и у говорима завичаја Вукових предака је радикално спроведено: *богаство*, *руководство*, *сроство*, *срество*, *братство* [Вуковић 1938–1939: 32; Станић 1974: 138]. Занемарујући стање у његушком говору, и много ширем ареалу црногорских говора, Његош у Горском вијенцу употребљава искључиво ликове у складу са књижевном нормом – *-тство*: Бијесна се *братства* истурчила (531); од *богатства* бјеху полућели (1410); и *-дство*: Мало људство, што си засл'јепило? (888).

в) Сугласничка група *дс*. Изузетак у писању од правила вршења једначења сугласника по звучности, који карактерише и данашњи књижевни језик, остварен је и у Писменици и у Горском вијенцу (па гласове хвата одсвакуда – 2570) у сугласничкој групи *дс* – примјери из Писменице: од предреченог правила *одступа* (49); који од овога правила мало *одступају* (94); од постављени примјера *одступају* (100).

5.5. Сугласничка група *кв*. Доста је грађе за анализу ове сугласничке групе, и у Горском вијенцу и Писменици, с обзиром на њену честу реализацију у ликовима квалитативних замјеница – *какав/какв-*, *такв-*, *овакв-*, *онакв-*, *некакв-*, *никакв-*. У говорима Вуковог и Његошевог краја секвенца *кв*- се губљењем сонанта често упроштава: *ка̀к̄и* (ном. јд. м. р.), *ка̀к̄а* (ном. јд. ж. р.), *ва̀к̄и* (ном. јд. м. р.) [Николић Б. 1968: 418]; *как(в)и*, *как(в)а*, *как(в)ог*, *нак(в)и*, *онак(в)а* девојка [Младеновић 1963–1964: 325], посебно у говорима Вукових предака у којима је процес *кв > к* готово досљедно спроведен [Станић 1974: 211; Вушовић 1927: 55]. Међутим, у Писменици и Горском вијенцу дијалекатски лик је потврђен само са по једним примјером – код Вука у фусноти

(стр. 24): слабо се у *оваким* риечма чути може; код Његоша у неvezаном слогу, испред стиха 1855, у којем Мустај-кадија: Моли момчад да не поју *онаке* пјесме покрај сакупа црногорскога. У Горском вијенцу је, осим у горњем примјеру, секвенца *кв* у квалификативним замјеницама стабилне употребе: *Каква* браћа ако бога знате (308); *какве* силе пут ње зијевају (852); да им даде *некаква* несрећа (1203); *ђе* упрте *какву* женетину (1416); Бјеху ли им *какве* куће, Драшко? (1423); што им *такве* мукe ударате? (1491); *Какве* гусле и *какву* несрећу (1616); *такво* воће није за кавуре (1841); Кад си *такву* срну уловио (1843); Младе главе *онакве* не виђех (1971); но погодбу *некакву* учине (1770); ни *овакве* јошт није жалости (2024); Све је ово *некаква* наука (125); Но донеси *некакве* послачке (1668). Према се јављају и у Писменици: с другом *каквом* ричи помјешати (14); *тербо* се они ни *укаквом* случају не примјенују (16), а много их учесталије биљеже дијалектолози који су испитивали тршићки говор [Николић Б. 1968: 418; Младеновић 1963–1964: 325] Вук се у Писменици претежније опредјељује за ликове: *такова*, *онакова*, *каково*..., који се углавном везују за западније крајеве српскога језика, а на истоку се готово и не јављају (зато их нема ни у Горском вијенцу) [Стевановић 1963–1964: 83]; и неправилно сравнителни праве, *такова* ћесу (35); Преобразност имена бројтелнога *ћест* *таково* својство (37); *Такови*, *овакови*, *онакови*, скланњаузе, у сва три рода, као прилагателна имена првога скланњања (45); показује деланье *какове* ствари (48); *такови* сви глаголи окончавајузе (49); *такови* глаголи ћесу слъедујућа три (49); казује о ствари *каковој* (50); а *такови* начина има пет (50). Штавише, пишући о „мјестоименију” (о „указателним”) Вук наводи само *такови*, *овакови*, *онакови* (44). Очигледно да су наведени ликови у говорима Вукова краја временом уступили мјесто варијантама *такви/таки*, *какви/каки*... – Младеновић за рукопис лозничких ћака (приповијетке које су 1861. године записали ћаци основне школе у Лозници, а овај их лингвиста анализира) наводи само један једини овакав примјер: није никад *онакови* аљина обукао [Младеновић 1963–1964: 325].

5.5.1. У говорима Његошевог ужег завичаја ове замјенице су у номинативу (акузативу) јд. м. р. обично у облику одређеног вида (-*кви*). Језик Горског вијенца нуди оба облика: Љубови ти, набави ми *такви* (1035); јер кад год сам *такви* сан гледао (1371); да би био *овакви* с очима (2368) // *Какав* наук, *такво* и читање (2069); но *некакав* покољ те велики (2575); кад помислим и ја *какав* бјеше (2043); *какав* народ бјеше на те стране (1401); *Какав* фишек на поклон везиру (1179). И примјери генитива једнине ових замјеница показују да именска деklinација у Његошевом језику, за разлику од стања у црногорским говорима, није у примјетној рецесији: И у њега *некаква* шишана (402); У њих нема *никаква* вјенчања (1769); Кад вјенчања *никаква* немају (1767); Самовољно, без *никаква* зора (1785). Додуше, нешто је обичнија придјевско-замјеничка деklinација: *Онаковога* сивога сокола (1980); У свијет га јошт није

таквога (177); Ту измиље *некаквога* пука (1544); разговора без *таквога* нема (1754); *Онаквога* младета дизало (1973); У свијет га *оваквога* нема (2092). Напоредност употребе облика именичке и придјевско-замјеничке деклинације показује и Писменица: страдање *каковог* лица или ствари (46); показује страдање *каковога* лица (48) // А у нас *никакова* имена неімају (29); показује качество *какова* лица или ствари (29). Такође се из Његошевих примјера види да је у Горском вијенцу, за разлику од Писменице, вокал *-a* без изузетка саставни дио наставка генитива јединине, што је можда одговарало метричким потребама пјесниковог стиха.

5.6. Сугласничке групе *nc, ni, nc, nt*. Корпус за праћење судбине сугласничких група са плозивим *n* на првом мјесту је и у народним говорима Вукова и Његошева краја доста оскудан, а валидна грађа се у њиховим дјелима још више смањује, тиме и могућност за давање прецизнијих оцјена. За неке групе и нема потврда (посебно у Писменици), па одређене судове о њима доносимо и на основу прилика у народним говорима – тршићком и његушком.

Група *nc*. У описима тршићког говора сугласничка група *nc* је, испадањем плозива, редовно упроштена у глаголу *ncовати*: *сѹіе* ону *ћѣцу*, *сѹјѹ*, *сѹвѹли*; док је у *ncето*, *ncе*, *ncисала* неизмијењена [Николић Б. 1968: 408; Младеновић 1963–1964: 319]. *ncовати* > *ncоват* спроведено је и у говорима Вукових предака [Вуковић 1938–1939: 27] и у говору источне Херцеговине [Пецо 1963–1964: 102]. У црногорским говорима нестабилн група *nc* у Горском вијенцу не дијели исту судбину: часне poste за *ncа* испостио (2424), међутим, у неким Његошевим пјесмама (и у другим лексемама), према подацима Данила Вушовића, из треће деценије прошлог вијека, билабијални сугласник *n*, испред *c* „мења начин образовања (постаје лабиодентал) прелазећи у *v*: *авса*, *авсу*, *уливсио се*, *всима (ncима)*, *все (ncе)*” [Вушовић 1927: 22]. Група *ni*. У лексеми *niеница* судбина сугласничке групе *ni* на почетку ријечи у складу је са стањем у народним говорима ширег ареала, гдје се испадањем иницијалног *n* ова секвенца упроштава: *шѣница* [Николић Б. 1968: 408]; Горски вијенац: пресули их бијелом *шеницом* (2441); у невезаном слогу, послије стиха 2647: на њој двадесет оках *шенице* варене; – али је у групи *niит*, у медијалној позицији, према једном стиху у којем смо је нашли, стабилна: Кад близу њих сједим у *скупишину* (1245). У тршићком говору *niитина* је у лику *ѡвиштина* [Николић Б. 1968: 408]. Додире сугласника *n* са предњонепчаним *ш* у средини ријечи нијесу у свим Његошевим дјелима стабилни. За разлику од Горског вијенца у неким његовим пјесмама, чак и Свободијади, налазе се примјери са лабиоденталним *v* умјесто *n*: *љѣвши*, *љѣвше* [Вушовић 1927: 22]. У једном стиху из Горског вијенца *n* прелази у *v* и испред задњонепчаног *k*: за мном црна *кљувка* размотале (1197); а појава се потврђује и у неким Његошевим пјесмама *овколили* [Вушовић 1927: 22]. У тршићком говору и ова се група упроштава испадањем иницијалног *n*: *кљѹко* [Николић Б. 1968: 408]. Група *nc*.

Слично претходној сугласничкој групи путеве упроштавања *пч > ч* потврђује лексема *пчела*: *чѐла* [Николић Б. 1968: 408]; Горски вијенац: оли *челе* хватат у капицу (797). Група *пт*. У Горском вијенцу је, у односу на горњу секвенцу, више примјера који потврђују упроштавање секвенце испадањем *п* у ријечи *птица*: дан и народ како ћуку *тица* (21); Али *тице* те су најслабије (772); соко тражи *тицу* јаребицу (1877); као једна прекоморска *тица* (2573). Редовност упроштавања у овој лексеми потврђује и тршићки говор: *тйца* [Николић Б. 1968: 408].

5.7. Финалне сугласничке групе *ст*, *шт*, *зд*. Финална група *-ст* никада се у *Горском вијенцу* не упроштава испадањем *т*, за разлику од народних говора гдје је ова појава досљедно спроведена: могу л'оне *свјетлост* крити (31); Ни *најест* га камоли прејести (28); мунар дуби на *крст* раздробљени (59); Свака наша *шест* путах одјекне (140); за правило *лудост* изабраше (204); сакупили *двадест тридест* другах (330); направисмо *петнаест* носилах (418); пусти гласи *милост* утроструче (776); за *двострукост* ни мислит не треба (853); *седамнаест* али *осамнаест* (1997); Кад се шћаше *ођест* куд да иде (2035); *дужност* рађа неко попечење! (2299); *чест*, *народност* ће је васкреснула (2353); *сласт* и силу изгуби причање (2374). И код Вука је у Писменици сугласничка група *-ст* на крају ријечи увијек реализована: истинита *ревност* (VIII); име *јест* трогубо (16); *маст*, *кост*, *пропаст*, *страст*, *милост*, *радост* (17); *лист* (23); *сласт* (25); *јест* падеж простога народа (31); *Преобразност* имена бројтелнога (37); *шест* (37); на *подобност* имена прилагателнога (50); има нека *различност* (51); Предлог *јест* несклањаеми дјел говоренја (103). Наравно, Вук је знао за упроштавање финалне сугласничке групе *-ст* у већини српских народних говора – па и у његовом тршићком: У Вукову чланку „Критика о језику” читамо да „у оваковијем ријечима (тј. у *дванаест*, *тринаест*)... наш народ по многијем мјестима у говору *т* изоставља” а тако су писали и дубровачки писци код којих налазимо поред *милос-милости* и *плаш-плашта* (Граматички списи III, 194) [Пецо 1963–1964: 214–215]. Исто стање и у тршићком говору (у бројевима) потврђује Берислав Николић (стр. 273) – у одјељку о морфологији, говорећи о облицима бројева од 11 до 19, све форме које наводи долазе без *т*. Иначе се, осим у бројевима, у тршићком говору, према извјештајима дијалектолога који су се њиме бавили, добро чува: *прст*, *сулудост*, *чист*, *јест* [Младеновић 1963–1964: 320 – код њега и у бројевима: *шест*, *петнаест*]; *прст*, *пост*, *кост*, *маст* [Николић Б. 1968: 408]. Код Вука чак и нема разлике између мушког рода и других родова: *жалост/жалостна*, *радостна* (104); па и у примјерима: показује једну годину *извјестну* (16); и то са *извјестним* предлогом (29); у *извјестном* времену казује (50). Херцеговачки говори у овој позицији имају упрошћену сугласничку групу *ст* (и *шт*), како биљеже дијалектолози: *час*, *глупос*, *корис*, *лис*, *милос*, *младос*, *опаснос*, *пропас*, *жалос*; *једанес*, *петнес*; *приш* [Пецо 1964: 106; Вушовић 1927: 31; Вуковић 1938–1939: 32].

5.7.1. Констатације изречене за групу *-ст* потпуно су примјенљиве и за финалне сугласничке групе *-шт* и *-зд* (које су много мање фреквентности). Група *-шт* се ни код Вука: *пришт* [Пецо 1963–1964: 215], ни у тршићком говору: *вешт* [Николић Б. 1968: 408], ни у Горском вијенцу не упроштава: ти си јошт млад и *невешт* владико! (2495). Потврде за неизмијењену групу *-зд* – Горски вијенац: свако ће сада *грозд* у руку имат (1593); Докле свако за по *грозд* ухвати (1597); тршићи говор: *грозд* [Николић Б. 1968: 408].

6. АСИМИЛАЦИЈА СУГЛАСНИКА

6.1. Асимилација сугласника по звучности. За разлику од језика Горског вијенца гдје је једначење сугласника по звучности досљедно спроведено (то су *банске* приче и мудрости – 2181; часне poste за пса *испустио* – 2424), у Писменици је слијед звучни + беззвучни сугласник (рјеђе и обрнуто) скоро непо ремећен – и то је препознатљива карактеристика Вукове граматике: *безсмртну* славу задобио (IX); *безпристрастно* не просуди (X); *безпристрастно* судити оће (4); *сватба* (25); Мужеска имена *собствена* на о (29); *обити* (36); један *обити* род (38); верло се *риједко* може чути (38); *подписати* (47); у спрезанју *подпомажу* (49); нешто о ствари под *предходом* нечега (50); има време садашње *обити* *обично* (51); ја не знам како би *другчије* било (61); не знам како би *другчије* могло бити (63); састављасе по *обити* *правилу* (94); Славонци опет *разтежу* више (106). Готово да бисмо то могли сматрати нормалним редом, с обзиром на поједине примјере разједначавања сугласника по звучности у Писменици: него *тежко* ће се наћи и која књига (87); *сладо* (103); *риједко* (106). Ипак, и Вук је у овој граматичкој спорадично уједначавао артикулацију по звучности – углавном у неким префиксалним образовањима: Време будуште од глагола карати: ако ја *ускарам*, ако ти *ускараш*, ... (66); ако *усчувам* (73); Време будуште од глагола творити: ако ја *устворим*, ако ти *уствориш*... (90); Време будуште од глагола карати: ако се ја *ускарам*, ако се ти *ускараш*, ... (100). И не само у засебним ријечима, и Вук и Његош знали су за једначење сугласника по звучности на граници двије ријечи – Вук: *з богом*, *бес посла*, *прет кућом* (Грамматички списи II, 86), али сам тако никада није писао [Пецо 1963–1964: 215]; ни Његош у Горском вијенцу (јер је мука с богом ратовати! – 2392), међутим у неким другим његовим дјелима може се наћи: *з друге*, *з Бајом*, *ис штапа*, *бес преваре*, *от камена* [Вушовић 2013: 187].

6.2. Асимилација сугласника по мјесту и начину образовања. У позицији испред африкате *ћ* сугласник *с* је у Писменици редовно неизмијењен: *слашћу* (25); Сва *нарашћују* у једин. броју (27); *учешћивателни* глагол (47); *чешће* бивао (47); *нарашћују* (107); она сва *нарашћују* у једин. броју на та (27); Пригледом знаменованња могу бити глаголи *учешћивателни* (47); да би дјело глаголово

чешће бивало (47); и *учешћивателном* природно (51); видисе као да је *учешћивателни* (56). У једном примјеру *с* није прешло у *ш* ни пред тврдом африкатом *ч*: ако *усчувам* (73), у којем је послјије асимилације сугласника по звучности (*узчувам* > *усчувам*) даљи процес асимилације сугласника по мјесту и начину образовања изостао. Другачије од Писменице, у Горском вијенцу сугласник *с* испред африкате *ћ* (и сонанта *љ*) редовно прелази у *ш*: те си својом *злошћу* отровала (51); а ја зебем од много *мишљења* (519); Јунаку се *чешће* путах хоће (583); крв уждену пламеном *гордошћу* (992); *мишљаху* ли у свијет за кога? (1502); оцрњену *страшћу* и издајом (2273); *чешће* не знам што си хтио рећи (2376); са простотом и са *веселошћу* (2548); све *радошћу* дивном наравњено (2467); *мишљах*: скаче вода у Понору (2554); али није оно што ја *мишљах* (2556); да нам пазар не смрди некршћу (2706). Међутим, у другим Његошевим дјелима могу се јавити неизмијењене секвенце *сћ*: *чешће*, *радошћу*, *мудрошћу* и сл.; *сљ*: *мисљасте*; и *сњ*: *стијесњени* [Вушовић 2013: 187]. У Горском вијенцу „нисмо наишли на алвеоло-палатализацију сибиланата *с* и *з* испред слогова *ле* и *ли* испред сугласника *н*, иако се као сигурно може претпоставити да их је Његош у томе положају изговарао као *ш* и *ж* (*шлика*, *шинага*, *кожле*, *жнам*)” [Стевановић 1990: 204, 244].

7. РАЗЈЕДНАЧАВАЊЕ СУГЛАСНИКА

7.1. Група *мн*. У Вуковом тршићком говору група *мн*- недоследно је дисимилована у *мл*¹⁰. Поредећи Вуков језик са говорима јекавске Херцеговине, Асим Пецо констатује да овај реформатор све до 1839. године пише *мл* мјесто *мн* у ријечима са основом *много*, какво је стање у свим народним говорима – и архаичнијим и херцеговачким. И даје примјере из Вукових граматичких списа и преписки из тог периода, такође и из Рјечника 1818. године: *млого*, *млогозналца*, *мложење*, *мложина*, *мложити*, *мложити се*, *млоштво*, *млогих* [Пецо 1963–1964: 214]. Међутим, у свом првом раду, у Писменици, ова група је редовно неизмијењена: о овоме *много* сумњао (X); Погрешки печатања овде има *премногo*; има *много* писмена (4); *много* риечи (7); на *много* мјеста (11); под којим се *много* ствари разумјевају (16); к овима припадају још *многа* имена (22); *многи* у овоме погрјешавају (29); имају *многи* глаголи (94); *много* (103); После тога на *много* година (3); Он познаје *много* трава (14); под којим се *многе* ствари разумјевају (16). Дакле, изворном књижевном лику Вук ће се

¹⁰ Напореда са *многе*, *много*, *многи* јавља се и *млого* [Младеновић 1963–1964: 319], а исто стање биљежи и други дијалектолог (*млдо* = *много*; али само: *седамнџе*) [Николић Б. 1968: 409]. Колебљивост *мн/мл* у говорима Вукових предака старији дијалектолози су биљежили и у бројевима: *седамлџе*, *осамлџе* / *седамнџе*, *осамнџе*. Међутим, у ријечи *много* (и сродним) ликвидна *л* је обавезно у резултату додирног носних гласова *м* и *н*: *млдо*, *мложити*, *умложавати*, *мложење* [Вуковић 1938–1939: 40; Станић 1974: 124].

вратити тек двије и по деценије касније – у међувремену користиће дијалекатски дисимиловани. У стиховима Горског вијенца, за разлику од пјесниковог завичајног говора, јавља се увијек књижевни лик: а ја зебом од *много* мишљења (519); *много* ли си муке пренијело (712); *многе* ли те чекају побједе! (713); Трагови су *многи* до пећине 1158); Народа се бјеше *много* дигло (1309); ма бих река да их није *много* (1713); *многе* ли си војске запамтило (1735); *многе* ли си мајке ојадило! (1736); на *много* се мјестах догађало (2025); Ја сам *многа* зажега канђела (2247); Ја сам *много* обиша свијета (2259).

7.1.2. Дестабилизација правилног изговора носних гласова *мн* може ићи и у другом правцу, до измјене првога гласа из консонантске групе који прелази у *в*. Тако је, на примјер у Горском вијенцу редован прелазак *мн* > *вн* у лексемама *тамница* и *гумно*: но *тавнице* за невољне сужње (389); затворила вилу у *тавницу* (484); дријемају у морској *тавници* (789); Најгоре им пак бјеху *тавнице* (1474); познао сам на оне *тавнице* (1497); // *губно* му је код куће лијепо (1709); Купимо се на мједено *губно* (2141); у невезаном слогу, послјије стиха 2647: Момци поставише кољиво насред великога *губна*. То је особина говора који су ушли у основицу српског књижевног језика, као што је говор Пиве и Дробњака [Вуковић 1938-1939: 41], у тршићком говору биљежи се и *гумно* и *губно* [Николић Б. 1968: 409]. У писму Л. Мушицком од 26. I 1822. Вук каже да *тамница* (исто као *гумно* и *много*) може „остати за невољу, зашто може бити да би се ње нашло и прости људи, који тако изговарају” (Преп. I, 284) [Пецо 1963–1964: 214 – фус. 145].

7.2. Група *ћн*. Сугласничка група *ћн* у Горском вијенцу може бити, као и у књижевном језику, очувана: А ће ви је та *злосрећна* баба (2122); а кроз Турке *несрећну* невјесту (496); Откуд дође та *несрећна* миса (966); Притиска ме све *несрећна* мора (1230); Ада ова *несрећна* невјеста (2019); или као у народном говору пјесниковом дисимилована: а камоли чојка *несретњега* (1480); но с планине у *прољетње* јутро (909); Ћескота их *несретња* дављаше (1426). Напоредност књижевног и дисимилованог лика показује и Вуков тршићки говор, при чему је дисимиловани веће очекиваности: *срѣтна* = *срѣћна*; *помòт'њѣк*, *кòт'њѣ*; и група *ћњ* обично даје *т'њ*: *вòт'њѣк* [Николић Б. 1968: 409]. У једином примјеру из Писменице (12) сугласничка група *ћн* је реализована без промјене: ја сам *несрећна* друга.

8. Иако је Вуков језик у Писменици још у извјесној мјери славеносербски, а Његош у Горском вијенцу између књижевног и дијалекатског лика често бира дијалекатски (но он никада није усколокалног завичајног цетињско-његушког типа, већ увијек много ширег простирања), два извора, чије смо одређене фонетско-фонолошке особине поредили, показују виши степен сагласности него што би се на први поглед очекивало (међутим, ни разлике нијесу занемарљиве). Очигледно је да се сличности сретају на тачки заједничког стремљења оба дјела – на стварању новог модела књижевног језика, заснованог на народним гово-

рима. У том погледу, значај и вриједност Писменице се не смије потцијенити – мада доста богати језички материјал није увијек на прави начин изнесен, због чега се ова граматика може чинити непотпуном и несавршеном. Белић Писменицу (и Рјечник из 1818. године) сматра дјелима „прве вредности и првог значаја у науци о нашем језику се – што је свима језичким особинама дат прави облик и што су оне увек црпене из непомућена извора. У њој нема више колебања и тражења: све је поуздано обележено према народном говору” [Белић, 1998: 81]. Снага и моћ језика Горског вијенца, чију је структуру често одређивао и ритамски моменат, доказивали су исправност Вуковог мукотрпног пута на спровођењу реформи и коначној побједи.

ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије (Радовић) 2013:** Амфилохије Радовић, *Житије светог митрополита Петра Другог – цетињског пустињака и ловћенског тајновидца*. Никшић: Слово (часопис за српски језик, књижевност и културу), бр. 42, 289–302.
- Белић 1998:** Александар Белић, *О великим ствараоцима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бећковић 2013:** Матија Бећковић, *Свети Петар II Петровић Његош – пустињак цетињски*. Никшић: Слово (часопис за српски језик, књижевност и културу), бр. 42, 303–310.
- Вуковић 1938–1939:** Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. Београд: ЈФ XVII, 1–114.
- Вушовић 1927:** Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*. Београд: СДЗБ III, 1–71.
- Вушовић 2013:** Данило Вушовић, *О Његошевом језику*. Никшић: Слово (часопис за српски језик, књижевност и културу), бр. 42, 172–192.
- Јовановић 2011:** Миодраг Јовановић, *Полугласници и јат у црногорским говорима*. Подгорица: ЦАНУ, Посебна издања (монографије и студије), књ. 82, Одјељење умјетности, књига 23.
- Јовановић 2013:** Миодраг Јовановић, *Придјевско-замјеничке ријечи у Горском вијенцу*. Подгорица: ЦАНУ, Гласник Одјељења умјетности, књига 31, 49–69.
- Јовановић 2014:** Миодраг Јовановић, *Финалне вокалске групе и покретни вокали у Вуковој „Писменици” и Његошевом „Горском вијенцу”*. Подгорица: Октоих бр. 5, часопис Одјељења за српски језик и

књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори,
7–28.

Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*. Београд: СДЗб IX, 211–663.

Младеновић 1963–1964: Александар Младеновић, *Језичке особине Вукова краја из 1861. године*. Београд: ЈФ XXVI, св. 1–2, 293–336.

Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Књига о Његошу*. Београд: НИРО „Књижевне новине”, Горњи Милановац: НИРО „Дечје новине”.

Николић Б. 1958: Берислав Николић, *Данашњи тршићки говор*. Београд: ЈФ XXIII, 263–274.

Николић Б. 1963–1964: Берислав Николић, *Однос данашњег тршићког говора према Вуковом језику*. Београд: ЈФ XXVI, св. 1–2, 151–176.

Николић Б. 1968: Берислав Николић, *Тршићки говор*. Београд: СДЗб XVII, 371–472.

Остојић 1976: Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*. Подгорица: ЦАНУ, Посебна издања, Књига 8, Одјелење умјетности, Књига 1.

Пецо 1963–1964: Асим Пецо, *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*. Београд: ЈФ XXVI, св. 1–2, 177–218.

Станић 1974: Милија Станић, *Ускочки говор*. Београд: СДЗб XX, 1–259.

Стевановић 1935: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. Београд: Библиотека ЈФ V, 1–129.

Стевановић 1963–1964: Михаило Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*. Београд: ЈФ XXVI, св. 1–2, 73–150.

Стевановић 1990: Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца, Његошев књижевни језик*. Београд: САНУ, Научна књига, 202–246.

Тепавчевић 2010: Миодарка Тепавчевић, *Језик Стефана Митрова Љубише*. Подгорица: ЦАНУ, Посебна издања (монографије и студије), књ. 70, Одјелење умјетности, књ. 19.

A COMPARISON OF SOME OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL
FEATURES OF THE WORKS *PISMENICA* AND *GORSKI VIJENAC* AND
THE SPEECH OF THE AREAS WHERE VUK AND NJEGOŠ
ORIGINATED FROM

Summary

A comparison of certain phonetic-phonological features of Vuk's *Pismenica* and Njegoš's *Gorski vijenac* have indicated a greater degree of concurrence than was expected at the beginning of the study – although the differences were not negligible either. Both of these authors introduced into their work, to a great extent, the features of their folk tongues (for Vuk that was the Hercegovački speech which would find its way into the foundations of what is the modern Serbian language today; Njegoš derived the endless power and might of his poetry from the wealth of the folk speeches). However, the ultimate goal they had in common: their linguistic expression was meant to be (and was) a guideline for the creation of an official language – following the dedicated work on both their parts. Which is why, on their joint paths, these two sources coincide in a variety of ways; and the differences can also be understood: the *Pismenica* is a scientific, and *Gorski vijenac* a work of poetry in which the choice of characters is often conditioned by the requirements of the meter.

Key words: *Pismenica*, *Gorski vijenac*, the speech of the Tršić area, the speech in the njeguš' region, consonant clusters, the consonants *j* and *f*, alternations of consonants, official language.

Miodrag V. Jovanović